

Лобань Н.П. (Мінск, Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка)

СЛОЎНІК КАНАТАЦЫЙНАЙ ЛЕКСІКІ: ПРЫНЦЫПЫ ЎКЛАДАННЯ

Пад тэрмінам *канатацыйная лексіка* разумеюць лексічныя адзінкі, якія выконваюць побач з намінацыйнай прагматычную функцыю, сумяшчаюць у сваім лексічным значэнні дэнататывы і канатацыйны кампаненты. У лінгвістычнай літаратуры для іх абазначэння часта выкарыстоўваюцца тэрміны *экспрэсіўнае / эмацыянальнае / ацэннае слова, эмацыянальна-ацэннае слова, эмацыянальна-экспрэсіўнае слова, эмацыянальна-экспрэсіўна-ацэннае слова, вобразнае слова, экспрэсіў, экспрэсема, эматыв, канататыв* і інш., якія чарговы раз сведчаць, што асноўнымі кампанентамі канатацыйнага значэння слова з'яўляюцца *эмацыянальнасць (эмацыйнасць, эматывнасць), ацэннасць, экспрэсіўнасць і вобразнасць*. Вывучэнне канатацыйнай лексікі, яе лексікаграфічнае апісанне дазваляе прасачыць працэсы выражэння эмацыянальнай ацэнкі як разнавіднасці прагматычнай моўнай інфармацыі, патэнцыйнае развіццё эмацыянальна-экспрэсіўна-ацэнных адценняў у семантыцы слова.

Лексіка з канатацыйным значэннем даволі шырока прадстаўлена ў сучасных беларускіх слоўніках (пераважна гэта тлумачальныя слоўнікі), але прадстаўлена яна далёка няпоўна, непаслядоўна, часта без адпаведных стылістычных памет, якія да таго ж патрабуюць свайго ўдакладнення. Сёння наспела патрэба ў стварэнні такога тыпу слоўніка, які б адлюстроўваў прагматычны аспект моўнага значэння, адлюстроўваў беларускую канатацыйную лексіку і фразеалогію, г.зн. тыя моўныя адзінкі, што выражаюць розныя віды эмацыянальнай ацэнкі. Укладанне і выданне такога слоўніка (слоўнікаў) на сучасным этапе развіцця нацыянальнай лінгвістыкі і лексікаграфіі паспрыяе сістэмнаму апісанню канатацыйнага фонду беларускай мовы, стварэнню цэласнай тэорыі канатацыі, пашырыць межы і перспектывы беларускай лексікаграфіі, дасць штуршок для яе далейшага развіцця.

У артыкуле зроблена спроба паказаць перспектыву стварэння Слоўніка канатацыйнай лексікі беларускай мовы, прынцыпаў яго ўкладання на аснове таго матэрыялу, які быў самастойна выбраны аўтарам з розных крыніц. Крыніцамі моўнага матэрыялу паслужылі тэксты мастацкіх твораў, а таксама слоўнікавыя ілюстрацыі, пераважна з Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы ў 5-ці тамах (1977 – 1984). Падбор асноўнага корпуса лексічных адзінак праводзіўся на аснове лінгвістычных крытэрыяў вылучэння канатацыйнай лексікі, лексікаграфічных памет, а таксама моўнай інтуіцыі даследчыка як носбіта мовы. Картатэка моўных фактаў налічвае звыш 5000 лексем і лексіка-семантычных варыянтаў слоў. Абследавана звыш 2000 праявітых твораў (збор матэрыялу працягваецца). Фарміраванне корпуса Слоўніка канатацыйнай лексікі беларускай мовы немагчыма было без удакладнення

некаторых тэрэтычных і практычных пытанняў, звязаных з разуменнем сутнасці такіх тэрмінаў, як *эмацыянальнасць*, *ацэначнасць*, *экспрэсіўнасць*, *вобразнасць* і некаторых інш., з акрэсленнем межаў канатацыйнай лексікі.

Асноўным лексікаграфічным сродкам канатацыйнай характарыстыкі слоў з'яўляюцца спецыяльныя паметы, якія ёсць ва ўсіх тлумачальных слоўніках сучаснай беларускай мовы. Так, Тлумачальны слоўнік беларускай мовы выкарыстоўвае паметы эмацыянальнай ацэнкі: *ласк.* (ласкальнае), *груб.* (грубае), *пагард.* (пагардлівае), *зневаж.* (зневажальнае) і некаторыя інш. Гэтыя паметы ўжываюцца як самастойна, так і ў спалучэнні з іншымі стылістычнымі паметамі: *разм.*, *пагард.*, *разм.*, *груб.*, *разм.*, *ласк.* Эмацыянальна-экспрэсіўныя паметы з'яўляюцца разнавіднасцю стылістычных памет – асобай групай стылістычных памет. На нашу думку, паметы, адзначаныя ў Тлумачальным слоўніку беларускай мовы, не адлюстроўваюць усёй разнастайнасці эмацыянальна-ацэначнай маркіроўкі лексічных адзінак. Па характары канатацыйнай афарбоўкі ўсе словы можна падзяліць на станоўча і адмоўна афарбаваныя. Для перадачы адмоўнай (негатыўнай) эмацыянальнай ацэнкі можна выкарыстоўваць наступныя віды памет: *пагард.* (пагардлівае), *неадабр.* (неадабральнае), *зневаж.* (зневажальнае), *груб.* (грубае), *уніж.* (уніжальнае), *фамільяр.* (фамільярнае), *павел.-узмацн.* (павелічальна-узмацняльнае), *павел.-зневаж.* (павелічальна-зневажальнае), *лаянк.* (лаянкавае), *вульг.* (вульгарнае), *дакор.* (дакорлівае), *іран.* (іранічнае), для перадачы станоўчай (дадатнай) эмацыянальнай ацэнкі – *прыязн.* (прыязнае), *адабр.* (адабральнае), *ласк.* (ласкальнае), *памянш.* (памяншальнае), *памянш.-ласк.* (памяншальна-ласкальнае), *захапл.* (захапляльнае), *урачыст.* (урачыстае), *высок.* (высокае), *паваж.* (паважлівае), *жарт.* (жартаўлівае). Як сведчыць фактычны матэрыял і матэрыял слоўнікаў, у мове значна пераважае негатыўная канатацыйная лексіка. Акрамя адзначаных памет у якасці дадатковых і неабходных павінны выступаць такія паметы, як *разм.* (размоўнае), *прастам.* (прастамоўнае), *жарг.* (жаргоннае), *перан.* (пераноснае) і часам *абл.* (абласнае). Неабходна адзначыць складанасць лексікаграфічнай эмацыянальна-ацэначнай маркіроўкі канатацыйных лексічных адзінак, што звязана з недастатковай распрацаванасцю праблемы стылістычнай маркіроўкі, а таксама з пытаннямі размежавання саміх стылістычных памет і з тым, што эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка слоў канчаткова праяўляецца толькі ў кантэксце.

Структура слоўнікавага артыкула павінна ўключаць рэестравае слова з пазначэннем націску (не пазначаецца ў адзінках з націскным ё і аднаскладовых словах), варыянты слоў (пры наяўнасці), граматычныя паметы (часцінамоўная прыналежнасць слова, для назоўнікаў – род), стылістычныя паметы (*груб.*, *ласк.*, *лаянк.* або *разм.*, *неадабр.* і інш.), сэнсавую характарыстыку, ілюстрацыйны матэрыял. Напрыклад:

Абрэ́хлівы прым. Разм. неадабр. Які можа зняславіць, зганьбіць, нагаварыўшы на каго-н.; абгаворлівы. ...*Бажыцца, што ўсё гэта няпраўда – не яна казала, а благія абрэхлівыя людзі выдумалі, каб ачарніць яе* (Л.Калюга).

Ваўкава'ты прым. Разм. неадабр. Нелюдзімы, хмуры, суровы. *А Віцька нейкі ваўкаваты прыехаў* (А.Жук).

Ве'транка наз. ж. Неадабр. Пра легкадумную, пустую жанчыну. *Кажуць, што гэтая маладая ветранка аддала яго [пярсцёнак – Н.Л.] большаму брату Мацвея, а Мацвей украў пярсцёнак у брата* (А.Кулакоўскі).

Ві'сус наз. м. Неадабр. Свавольнік, гарэза; распуснік. *Ну, проста вока не спускай з гэтага вісуса! І ні просьбы, ні грозьбы не памагаюць* (В.Вітка).

Гарладзёр наз. м. Неадабр. Гарлапан, крыкун. *Знайшліся гарладзёры, што і слова сказаць яму не далі* (М.Гіль).

Душа' наз. агульн. Перан. адабр. Натхніцель, арганізатар чаго-н. *...Я ўжо ведаў, што Міхась – ...селава энтузіяст, завадзіла ўсялякіх новых пачынанняў і душа калгаснікаў* (Я.Скрыган).

Жартаўні'к наз. м. Адабр.прыязн. Пра таго, хто любіць і ўмее жартаваць. *...Які жартаўнік, які, урэшце, смелы чалавек* (Я.Сіпакоў).

Заткну'цца дзеясл. Разм. груб. Замаўчаць, перастаць гаварыць. *...А ты, Андрэіха, лети заткніся пра капліцы* (І.Пташнікаў).

Звер наз. м. Перан. неадабр. Пра вельмі змага, жорсткага чалавека. *Чаго можна чакаць ад звера, які асмеліўся загаворыць чалавечым голасам і вымавіць такія словы!* (М.Лужанін).

Канавал'л наз. м. пагард. Пра дрэннага ўрача, невука ў медыцыне. *Не абследавалі спачатку, канавалы, а давай патрашыць... Увесь жывот успаролі...* (П.Місько).

Карале'ва наз. ж. Перан. адабр./неадабр. іран. Пра жанчыну, якая вылучаецца сярод іншых у якіх-н. адносінах. *...Яна як каралева. Тома і сама ведае, што яна каралева* (А.Жук).

Ко'раш наз. м. Жарт прыязн. Перад Васілём стаяў салдат, «кораш» (А.Кудравец).

Круце'льскі прым. Разм. неадабр./прыязн. Які мае адносіны да круцельства, да круцяля; хітры, махлярскі. *Дзіця кідаецца на шыю маці, хаваецца. З-за пляча выглядае толькі гарэзлівае, круцельскае сіняе вока* (У.Караткевіч).

Падшы'ва'нец (падшыва'лец) наз. м. Разм. прыязн./непрыязн. Хлапчук (звычайна падлетак); непаседлівы, вяртлявы хлопчук; легкадумны хлопчук. *Малыя падшыванцы, убачыўшы неспадзяваную праяву... пачалі скакаць і галёкаць вакол дзіва* (В.Вітка). *...Я ўспомніў, як пры выхадзе з вагона, у самых дзверцах, мяне сціснула кампанія падшывальцаў, вельмі спяшаючыся вылезці* (Я.Скрыган).

Рыла'ты прым. Груб. З тоўстым тварам. *Акурат такая ж рылатая істота нарэшце абзываецца з-за прылаўка і перадражнівае...* (М.Лужанін).

Саката'ць дзеясл. Перан. разм. прыязн. Хутка, не сціхаючы, гаварыць; балбатаць. *Сярожка... басанож шлапаціць па астылай зямлі побач са мною і сакоча безупынку...* (В.Карамзаў).

Цягну'ць дзеясл. Разм. неадабр. Незаконна браць, прысвойваць што-н.; красці. *Ён, каб дагадзіць новай сваёй жоначцы, цягнуў з магазіна ўсё, што толькі можна было цягнуць* (Б.Сачанка).

Шыкоўны прым. Захапл. Які мае эlegantны, фарсісты выгляд; шыкарны. *Насустрач мне ішоў злёжку пакульгваючы, шыкоўны савецкі маёр – з залатымі пагонамі, з двума ордэнамі і, як адразу здалося, мноствам медалёў* (Я.Брыль).

Такая структура слоўнікавага артыкула падаецца нам найбольш аптымальнай.

Такім чынам, мікраструктура Слоўніка канатацыйнай лексікі павінна ўключаць зону рэстравага слова, зону варыянтаў, зону граматычных памет, зону стылістычных памет, зону экстралінгвістычнай інфармацыі (кантэкст).

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ